

ВІДГУК

на дисертацію Неборак Катерини Олександрівни на тему: «Розвиток морально-етичної культури майбутніх учителів історії в освітньому середовищі закладу вищої освіти», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки.

Актуальність дисертаційного дослідження К.О. Неборак зумовлена комплексом чинників, що мають екзистенційне значення для сучасної України. По-перше, в умовах повномасштабної збройної агресії РФ, яка супроводжується ідеологічною експансією та спробами фальсифікації історичного минулого, учитель історії перестає бути просто ретранслятором знань. Він стає ключовим суб'єктом формування національної ідентичності, громадянської стійкості та ціннісних орієнтирів майбутніх поколінь. По-друге, дослідження набуває особливої гостроти через необхідність протидії нівелюванню моральних критеріїв в оцінці історичних подій, які намагається нав'язати ворожа пропаганда. Автор справедливо акцентує увагу на тому, що вчитель історії має бути готовим до розв'язання складних етичних дилем (Голодомор, репресії, російсько-українська війна), де кожна історична подія потребує не лише хронологічного опису, а й чіткої морально-етичної оцінки. По-третє, актуальність дослідження підтверджується на законодавчому рівні, зокрема вимогами Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», а також концепцією Нової української школи (НУШ), де ціннісний підхід визначено одним із пріоритетних напрямів розвитку державної освітньої політики.

Проте, як слушно зазначає дисертантка, при задекларованих гуманістичних цінностях реальний освітній процес у закладах вищої освіти часто є зосередженим на знаннєвій парадигмі, залишаючи морально-етичну складову фрагментарною та не системною.

Отже, обрана тема дослідження є актуальною, вона відповідає не лише вузькофаховим педагогічним запитам, а й загальнодержавним стратегічним завданням формування етичної свідомої еліти, здатної захистити історичну правду та національні цінності в умовах глобальної кризи.

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Результати дисертаційного дослідження К. О. Неборак мають суттєве значення як для розвитку педагогічної науки, так і для вдосконалення практичної підготовки майбутніх учителів історії. Теоретичне значення дослідження полягає у збагаченні понятійно-категоріального апарату через уточнення змісту понять «професійно-педагогічна культура» та «морально-етична культура майбутнього вчителя історії», що дозволяє більш

глибоко інтерпретувати ці феномени в умовах сучасних соціокультурних викликів; науковому обґрунтуванні структури морально-етичної культури майбутнього вчителя історії (аксіологічно-мотиваційний, когнітивний, особистісно-діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний компоненти), що створює теоретичне підґрунтя для моделювання освітнього процесу ЗВО; розширенні наукового уявлення про роль освітнього середовища як ціннісно-орієнтованого простору, що виступає не просто фоном, а активним чинником та каталізатором етичного розвитку особистості студента у процесі здобуття фаху; подальшому розвитку теорії застосування інноваційних технологій навчання, зокрема через обґрунтування потенціалу гейміфікації, VR-технологій для розвитку емпатії, здатності особистості до морального вибору.

Нові факти, одержані здобувачем.

Наукові результати дисертації мають системний характер і охоплюють теоретичний, структурно-функціональний та праксеологічний аспекти підготовки майбутнього вчителя історії. Суттєвим результатом є авторське уточнення змісту поняття «морально-етична культура майбутнього вчителя історії». На відміну від існуючих підходів, автор розглядає цей феномен не просто як сукупність знань з етики, а як інтегральну особистісно-професійну характеристику, що базується на ієрархічному зв'язку між загальною культурою особистості та її професійно-педагогічною позицією. Здобувачкою доведено, що для вчителя історії морально-етична культура є основою його професійної ідентичності.

К.О. Неборак вперше виокремлено та теоретично обґрунтовано цілесну структуру морально-етичної культури, яка включає такі складові: аксіологічно-мотиваційну (система гуманістичних цінностей та внутрішня потреба діяти морально); когнітивну (знання норм педагогічної етики та здатність до моральних суджень в історичному контексті); особистісно-діялісну (сформованість моральних якостей та етична поведінка у професійній взаємодії); рефлексивно-оцінювальну (здатність до самоаналізу та корекції власної поведінки). Визначення критеріїв, показників та рівнів (низький, середній, високий) за цими компонентами дозволило дисертантці перевести процес розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії в площину керованого та вимірювального процесу.

Найбільш вагомим практико-орієнтованим результатом дисертації є обґрунтування трьох педагогічних умов, що в сукупності забезпечують ефективність розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії: створення сприятливого соціокультурного середовища закладу вищої освіти, застосування інноваційних технологій з метою залучення майбутніх учителів історії до активного процесу розвитку морально-етичної культури, науково-дослідницька та позааудиторна діяльність як інтегративні чинники розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії.

Суттєвим науковим результатом є доведення того, що специфіка підготовки вчителя історії дає унікальну можливість розвивати моральну рефлексію через аналіз трагічних сторінок історії (Голодомор, війни, репресії). Дисертантка акцентувала увагу на тому, що етичний аналіз історичних джерел є потужним засобом формування критичного мислення та протидії маніпуляціям, що є надзвичайно актуальним в сучасних умовах інформаційної війни. Достовірним науковим результатом є отримані статистичні дані, що підтверджують ефективність запропонованих педагогічних умов. Приріст показників високого рівня в експериментальній групі (понад 30%) відповідає контрольній групі (де зміни не були суттєвими) і є переконливим доказом того, що розвиток морально-етичної культури майбутнього вчителя історії потребує не фрагментарних заходів, а системної трансформації освітнього середовища.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз представленої дисертації дає підстави стверджувати, що всі наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані К. О. Неборак, мають достатню ступінь обґрунтованості та достовірності. Дослідження базується на ґрунтовному аналізі 228 джерел (з них 37 - іноземними мовами). Авторка логічно пояснює філософські аспекти моралі (Т. Аболіна, В. Андрущенко), психологічні завдання виховання особистості (І. Бех) та сучасні концепції професійної підготовки вчителя-предметника (В. Радул, О. Філоненко). Обґрунтування базових термінів, структурних компонентів морально-етичної культури майбутнього вчителя історії та педагогічних умов її розвитку в освітньому середовищі ЗВО здійснено з оперттям на існуючі наукові підходи (компетентнісний, системний, аксіологічний, діяльнісний тощо) та методи наукового дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння й узагальнення філософських, психолого-педагогічних і методичних джерел); *емпіричні* (педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди, аналіз продуктів діяльності студентів, зокрема рефлексивних щоденників, навчальних проектів і наукових робіт, педагогічний експеримент); *методи математичної статистики* (обчислення середніх значень і відсоткових співвідношень, застосування t-критерію Стьюдента та t-критерію Крамера–Велча). Логіка побудови дисертації від теоретичного аналізу (Розділ 1) через обґрунтування умов (Розділ 2) до експериментальної перевірки (Розділ 3) є завершеною та науково виваженою. Висновки дисертації базуються на достатньому масиві фактичного матеріалу. Експериментальна робота тривала три навчальні роки (2023–2025 рр.) та охопила 172 студенти з трьох провідних університетів України (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка; Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького). Така система вибору та географії дослідження

забезпечує належну репрезентативність результатів та дозволяє екстраполювати отримані дані на загальну підготовку вчителів історії.

На окрему увагу заслуговує статистична обробка результатів експерименту. Здобувачка не обмежилася описовим аналізом, а застосувала t-критерій Стюдента та критерій Крамера–Велча для перевірки однорідності групи та значущості приросту показників. Статистичний аналіз підтвердив високу значущість відмінностей ($p < 0,001$, $t = 14,89-15,67$) з узгодженістю результатів, що виключає похибки через неоднорідність дисперсій і дозволяє констатувати, що позитивні зміни в морально-етичній культурі майбутніх учителів історії експериментальної групи є наслідком впровадження авторських педагогічних умов, а не є випадковими чинниками.

Обґрунтованість результатів і висновків дисертації підтверджується довідками про їх впровадження в освітній процес Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 13-н від 17.02.2026 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/15 від 18.02.2026 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-15/452 від 04.03. 2026 р.).

Теоретичні викладки та практичні рекомендації К.О. Неборак пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях, що свідчить про їх практичну придатність та схвалення фаховою спільнотою.

Усі сформульовані в дисертації наукові положення та висновки є аргументованими, логічно випливають із результатів експериментальної роботи та повністю корелюють із поставленими завданнями дослідження.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів.

Результати дисертаційного дослідження К.О. Неборак мають суттєве теоретичне та прикладне значення, що дозволяє системно розв'язати проблему розвитку морально-етичної культури майбутніх учителів історії в умовах сучасних викликів. Теоретичне значення дослідження полягає у концептуалізації змісту професійної підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 014.03 Середня освіти (Історія та громадянська освіта), науковому обґрунтуванні чотирикомпонентної структури досліджуваного феномена (аксіологічно-мотиваційний, когнітивний, особистісно-діяльнісний та рефлексивно-оцінювальний складники), визначенні ролі освітнього середовища як каталізатора професійного становлення майбутнього фахівця.

Практичне значення одержаних результатів полягає в експериментальній перевірці трьох взаємопов'язаних педагогічних умов розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії, (створення сприятливого середовища, застосування інноваційних технологій, інтеграція наукової та позааудиторної діяльності). Створено авторський діагностичний інструментарій: розроблено та апробовано комплекс опитувальників і тестів

(Анкета №1 «Комплексна діагностика морально-етичної культури», Тест 1 «Знання основ морально-етичної культури», Тест 2 «Ціннісно-ситуативний тест», Тест 3 «Рефлексивно-аналітичний тест»). Ці інструменти можуть бути використані викладачами ЗВО для проведення моніторингу стану розвитку морально-етичної культури студентів. Матеріали і висновки дисертації інтегровані в навчальні дисципліни, як-от: «Педагогіка», «Методика викладання історії», «Історія української культури», «Етика» тощо. Загалом, результати роботи К.О. Неборак мають характер практичних рішень, готових до широкого застосування в системі вищої та післядипломної педагогічної освіти, що сприятиме формуванню нової генерації етично відповідальних учителів історії.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність.

Дисертаційне дослідження К. О. Неборак за своєю структурою є логічним та виваженим. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (228 найменувань) та додатків. Текст роботи ілюстрований 19 таблицями та 8 малюнками, що підтверджує обґрунтованість дослідження. У вступі чітко визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, наукову новину та практичне значення. Гіпотеза дослідження є науково обґрунтованою та перевіряється в ході експерименту.

У першому розділі «Теоретичні засади розвитку морально-етичної культури майбутніх учителів історії» авторка провела ґрунтовний аналіз поняття «культура» та простежила його трансформації у «професійно-педагогічну культуру». Особливу цінність має параграф 1.1, де здобувачка уточнює змістове наповнення морально-етичної культури саме вчителя історії, наголошуючи на його ролі як носія національної пам'яті й національної ідентичності. Схвально, що у п.1.2. дослідниця розкриває наукові підходи, на яких базується концепція розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії, характеризує освітні стандарти, освітні програми за спеціальністю 014.03 Середня освіти (Історія та громадянська освіта) провідних ЗВО України. У параграфі 1.3 дисертантка пропонує авторську чотирьохкомпонентну структуру морально-етичної культури майбутнього вчителя історії (аксіологічно-мотиваційний, когнітивний, особистісно-діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний компоненти), що є теоретичним фундаментом усієї роботи. Розділ завершує визначення рівнів сформованості морально-етичної культури майбутнього вчителя історії, що дозволяє К.О. Неборак переходити до визначення діагностичного інструментарію.

Другий розділ дисертації «Педагогічні умови розвитку морально-етичної культури майбутніх учителів історії» присвячений обґрунтуванню авторської методики. Здобувачка виділяє три ключові умови, які мають інтегративний характер. Варто відзначити фаховий аналіз інноваційних технологій (параграф 2.2): дисертантка не просто перелічує

методи і технології, а на прикладах доводить ефективність гейміфікації, кейс-технології та віртуальної реальності (VR) у формуванні емпатії та моральної рефлексії студентів.

У третьому розділі «Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов розвитку морально-етичної культури майбутніх учителів історії» представлено результати трирічного педагогічного експерименту (2023–2025 рр.). Дисертантка демонструє високу наукову культуру проведення дослідження, використовуючи репрезентативну вибірку (172 студенти). Статистична обробка даних за допомогою t-критерію Стюдента та критерію Крамера-Велча підтверджує достовірність отриманих результатів (приріст високого рівня морально-етичної культури в експериментальній групі склав понад 30%, тоді як у контрольній він залишився в межах статистичної похибки).

У загальних висновках узагальнено результати дослідження, які повністю відповідають поставленим завданням. Висновки є конкретними, мають теоретичну та практичну цінність.

Дисертація К.О. Неборак є завершеною науковою працею. Усі завдання дослідження виконані, мета досягнута, гіпотеза підтверджена результатами експерименту. Оформлення роботи відповідає встановленим вимогам МОН України. Додатки (анкети, тести, методичні матеріали) органічно доповнюють основний текст і підтверджують практичну реалізацію розроблених авторкою педагогічних умов.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях.

Апробація результатів і висновків наукового дослідження К.О. Неборак є прийнятною та підтверджується достатньою кількістю публікацій. Основні результати дисертації розкрито у 5 наукових працях, (4 – одноосібні), з них: 4 статті – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у науковому виданні, що входить до бази Web of Science. У 6 працях, додатково відображені наукові результати дисертації, з них: 6 тез – у матеріалах науково-практичних конференцій. Публікації відбивають основний зміст дисертації і засвідчують комплексний підхід дисертантки до висвітлення теоретичних і практичних аспектів проблеми. Праці апробаційного характеру оприлюднено згідно з принципами академічної доброчесності. Внесок Неборак К.О. у праці, підготовлені у співавторстві, не викликає сумнівів.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації:

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження К.О. Неборак як завершену, актуальну та науково значущу працю, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. У п. 2.2 здобувачка подає ґрунтовний опис ефективності використання інноваційних технологій навчання (гейміфікація, VR-технології, метод квестів, хмарні технології тощо) з метою розвитку морально-етичної культури майбутнього вчителя історії. Проте, враховуючи специфіку громадянської й історичної освітньої галузі, фокусування предмета

дослідження на підготовці саме майбутнього вчителя історії, доцільно було б більше уваги приділити методиці роботи над сенситивними (чутливими) темами історії та контраверсійними аспектами минулого (до прикладу, етичні аспекти висвітлення Голодомору, політичних репресій, міжетнічних конфліктів тощо). Бажано було б акцентувати увагу на тому, як саме опрацювання такого складного історичного контенту впливає на трансформацію теоретичних знань майбутніх учителів історії у стійкі моральні переконання.

2. Для оцінки рівнів сформованості морально-етичної культури майбутнього вчителя історії дисертантка використовує переважно методи самооцінки (анкетування, тести, рефлексивні щоденники). Погоджуючись із доцільністю вибору методичного інструментарію, водночас зауважимо, що в педагогічних дослідженнях морально-етичної тематики завжди існує ризик «ефекту соціальної бажаності» (коли студент дає відповіді, яких, на його переконання, очікує викладач). Зважаючи на це, вартувало доповнити методичний інструментарій методом незалежних експертних оцінок або аналізом реальних поведінкових проявів студентів під час педагогічної практики.

3. Обґрунтовуючи застосування інноваційних технологій навчання з метою залучення майбутніх учителів історії до активного процесу розвитку морально-етичної культури (друга педагогічна умова) дисертантка робить акцент на цифрових інструментах. Проте, на наше переконання, розвиток морально-етичної культури майбутнього вчителя історії неможливий без «живого діалогу». З огляду на це, нам видається, що роль традиційних методів навчання (диспутів, сократівських бесід, особистого спілкування з наставником) у роботі дещо відсунута на другий план порівняно з технологізацією навчання

4. У роботі подекуди трапляються мовні та технічні огріхи, зокрема в оформленні бібліографії згідно з чинними вимогами ДСТУ.

5. Обсяги основного тексту дисертації (214 стор.) дещо перевищують встановлені норми. Дисертація містить 19 таблиць, 8 рисунків, які переобтяжують зміст дисертації. Їх вартувало розмістити у Додатках.

Висловлені зауваження та пропозиції мають дискусійний характер та не знижують наукову цінність виконаного дослідження. Подана робота характеризується самостійністю, глибиною аналізу та теоретичних узагальнень, системним підходом до розгляду педагогічних явищ і процесів, новизною методичних пропозицій.

Висновок

Дисертаційна робота Неборак Катерини Олександрівни на тему: «Розвиток морально-етичної культури майбутніх учителів історії в освітньому середовищі закладу вищої освіти» є самостійним, завершеним науковим дослідженням на правах рукопису, що виконане здобувачкою особисто за актуальною темою з використанням методів, що відповідають меті і завданням дослідження. Робота характеризується єдністю змісту,

містить нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що свідчать про особистий внесок здобувачки в науку. Аналіз змісту дисертації свідчить про наукову зрілість і самостійність дослідницької думки дисертантки. За своєю актуальністю, науковою новизною отриманих результатів, теоретичним і практичним значенням дисертація відповідає паспорту спеціальності 011 – Освітні, педагогічні науки, вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019), пп. 6, 7 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024), а її автор, Неборак Катерина Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки».

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету історії і права,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Людмила ЗЕЛЕНСЬКА

